

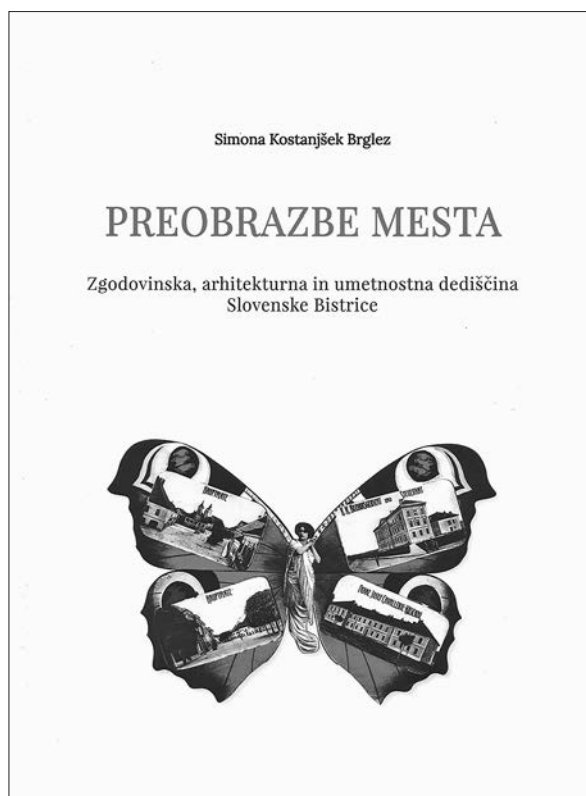
Ocene in poročila

Simona Kostanjšek Brglez: Preobrazbe mesta: zgodovinska, arhitekturna in umetnostna dediščina Slovenske Bistrice. Slovenska Bistrica: Zgodovinsko društvo dr. Jožeta Koropca, 2022, 432 strani.

Slovenska Bistrica je ena tistih redkih slovenskih občin, ki dobro skrbi za to, da se vedenje in zavedanje o svojem kraju širi tako med domačini kakor tudi med širšo populacijo. V bližnji preteklosti je namreč že izdala tri obsežne zbornike, v katerih je vrsta različnih avtorjev obravnavala zgodovino in zgodovinski razvoj kraja, njegov pomen in umeščenost v okolico, umetnostnozgodovinsko dediščino in naravne znamenitosti, ki je največ na Pohorju nad mestom. V okviru truda in želje po turističnem razvoju in splošnem napredku pa je ob kulturnem prazniku leta 2021 Simona Kostanjšek Brglez, avtorica knjige *Preobrazbe mesta*, na spletni strani projekta Umetnost za turizem pripravila spletno razstavo o spreminjanju domačega mesta skozi čas. Razstava je bila rezultat pregleda arhitekturnih in umetnostnozgodovinskih vsebin, ki bi bile lahko podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije. Ob tem je napovedala, da bodo rezultati njenih dognanj kot nadgradnja razstave še isto leto izšli tudi v knjižni obliki. Svojo obljubo je tudi držala.

V novi knjigi, ki nagovarja različne skupine ljudi, od bolj ali manj naključnih bralcev do turističnih vodnikov, umetnostnih in literarnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, teologov in drugih, se je avtorica posvetila obravnavi razvoja in s tem spreminjanju Slovenske Bistrice. V njej je želela zbrati dosedanja vedenja o zgodovini in kulturni dediščini, jih s temeljitimi raziskavami ustrezno dopolniti in po potrebi popraviti, hkrati pa vse predstaviti na pregleden, razumljiv in privlačen način. Tako knjiga prinaša prvi sistematični pregled najpomembnejše arhitekturne dediščine v Slovenski Bistrici ter nekatera nova spoznanja o zgodovini mesta, umetniških delih, stavbah in ljudeh, ki so v kraju živeli in v njem pustili svoj pečat. Obravnava več kot sto zgradb in približno trikrat toliko z njimi in mestom povezanih ljudi, pri čemer je dala poudarek umetnostnozgodovinskemu prikazu stavbnega fonda v obdobju med 18. stoletjem in drugo polovico 20. stoletja. Ključna vprašanja, ki si jih je pri opisovanju zgradb zastavljala, so bila zgodovina in lastništvo obravnavanih poslopij in hiš, njihova

nekdanja in sedanja namembnost ter dobre in slabe prakse dosedanjih prenov. Poleg arhitekture je obravnavala tudi kiparska in slikarska dela, ki se pojavljajo v njihovem okviru, ter grafike, risbe, razglednice in fotografije, na katerih so upodobljene.

Gradivo in informacije je Simona Kostanjšek Brglez iskala tako na terenu kakor na spletnih straneh, v zasebnih arhivih ter seveda v inštitucijah, ki tako gradivo hranijo. Evidentirala je starejše razglednice in fotografije Slovenske Bistrice, zbirala podatke o stavbah, njihovih naročnikih, lastnikih, arhitektih in umetnikih, ki jih je bilo mogoče najti v različnih arhivih, prebrala literaturo s področja umetnostne zgodovine in zgodovine, ki se navezuje na Slovensko Bistrico, ter prelistala lokalno časopisje. Pregledala je dokumentacijo Informacijsko-dokumentacijskega centra za dediščino Republike Slovenije (INDOK center) ter Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, v sklopu terenskega dela pa evidentirala in fotografirala vso stavbno dediščino v mestu in okolici. Da bi lahko naredila primerjavo, si je ogledala

arhitekturna in umetniška dela še drugod po Štajerskem. Za dodatno podkrepitev in obogatitev svojih dognanj se je pogovarjala z lastniki stavb in starejšimi prebivalci Slovenske Bistrice, njihova pričevanja pa so se večkrat izkazala za edini vir informacij o nekaterih Bistričanih, hišah in dogodkih v mestu.

Na prvih straneh knjige se je avtorica posvetila opisu nastanka mesta, ki se je kot naselbina konstituiralo na ravnici ob potoku Bistrica nedaleč od glavne antične prometnice med Celjem in Ptujem. Njene prve zametke bi bilo po njenih navedbah oziroma navedbah Jožeta Curka, na katerega se sklicuje, treba iskati v zaselku Gradišče v jugovzhodnem delu mestnega jedra, trške pravice pa je kraj dobil leta 1227. V začetku 14. stoletja je dobil mestne pravice, takrat so ga tudi obzidali. Ostanke mestnega obzidja je še danes mogoče videti na vseh štirih straneh mestnega jedra, ohranjena pa so tudi dvojna mestna vrata. Od stolpov v mestnem obzidju je ohranjen jugozahodni stolp, severozahodni je bil vključen v grajsko stavbo, severovzhodnega so porušili ob koncu 18. stoletja, jugovzhodnega pa po drugi svetovni vojni. V času, ko so začeli opuščati obrambno obzidje, se je z mestnim jedrom začelo povezovati tudi župnijsko središče, ki je nastalo zunaj srednjeveškega obzidja na levem bregu potoka Bistrica. Kraj, sprva imenovan Feistritz (Bistrica), je bil v 16. stoletju prvič zapisan kot Windisch Feistritz, iz leta 1634 pa je znan prvi zapis slovenske različice Bistrica. Že leta 1411 so imele ulice Slovenske Bistrice imena, medtem ko so hiše svoje hišne številke dobile leta 1770 v sklopu zakonsko predpisanega oštevilčenja hiš v času vladanja Marije Terezije.

Osrednji kulturni mestni spomenik je grad, ki je v 16. stoletju iz knežje prešel v zasebno last. Od leta 1717, ko ga je kupil Ignac Marija grof Attems, ki se je velikopotezno lotil njegove prenovne, do konca druge svetovne vojne je bil v lasti družine Attems. Za razvoj mesta je pomemben tudi prihod minoritov, ki so v njem pri Marijini cerkvi zgradili samostan in uredili prvo lekarno, v istem stoletju pa je mesto dobilo še stalno vojaško posadko. Kakor mnoga srednjeveška naselja je mesto večkrat pogorelo. Zaradi dveh večjih požarov v 18. stoletju, ki sta uničila več kot polovico stavbnega fonda, kažejo starejše hiše po avtoričinih ugotovitvah na zunaj poznobaročni in klasicistični izgled, veliko fasad pa je tudi historičnih. Velik pečat so skozi čas v mestu pustili župnik Caspar Johann Zamlik in družine Stinger, Formacher pl. Lilienberg, Pongratz in Juhart. Z njimi so povezane tudi najimennitnejše stavbe v mestu.

Meščani so se zaradi tranzitne lege v preteklosti preživljali predvsem s trgovino in prometom, v mestu je bilo zaradi lokacije ob glavni tranzitni poti proti morju več furmanskih gostiln, pa tudi z obrtjo. V novejšem času se je to nekoliko korenito spremenilo, saj danes tukajšnji prebivalci živijo predvsem od trgovine in industrije, ki je največji zagon dobila po

elektrifikaciji mesta leta 1924. Med najuspešnejšimi podjetji sta leta 1825 ustanovljeno podjetje za predelavo kovin, današnji Impol, in Tovarna olja GEA, katere predhodnica je bila ustanovljena leta 1904.

Pri pregledu nepremične kulturne dediščine se je avtorica najprej posvetila arhitekturnim spomenikom in opozorila, da za večino stavb do sedaj še ni bilo ugotovljeno, kdo jih je načrtoval ali gradil. Glede na velikost in namembnost izstopajo grad, stavba Okrajnega sodišča, v kateri je danes občinska palača, nekdanja hranilnica, nekdanja ljudska šola, nekdanja nemška šola, rotovž, solni urad oziroma sirotišnica, ki je bila kasneje v tej stavbi, nekdanji hotel in palača družine Pongratz, v kateri je danes Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica, in vojašnica. Podrte pa so bile stara kasarna in stavba jahalnice, baročna kapela na vogalu današnje Ljubljanske ceste in Čopove ulice, kapela iz poznega 18. oziroma zgodnjega 19. stoletja, ki je stala ob Marijini cerkvi, jugovzhodni mestni stolp, severna mitnica na Jožefovem hribu in nekdanja južna mitnica v neposredni bližini južnih mestnih vrat. Na arhitekturnem področju je bila v Slovenski Bistrici plodovita tudi prva polovica 20. stoletja, ko sta reprezentativnejše stavbe v mestu načrtovala Mariborčana Fritz Friedriger in Maks Czeike. Navedla je tudi tiste stavbe, ki so bile v 20. stoletju temeljito prezidane. Kot ugotavlja, prezidave in prenovne včasih niso bile najboljše ali so bile celo neustrezne, saj nekateri lastniki in izvajalci del priporočil stroke niso bili pripravljeni upoštevati. Da bi preprečili nepovratno uničenje starega mestnega jedra, so v mestu prvi krizni sestanek sklicali že leta 1954.

Opisani stavbni fond dopolnjujejo kiparska in slikarska dela, katerih lokacija in videz sta odvisna od časa nastanka, motivike in namembnosti. Največ plastik se nahaja v notranjosti cerkva, nekaj opaznih kiparskih upodobitev v mestu pa je tudi samostojnih. Laičnemu bralstvu najbolj prepoznavna je skulptura Antona Martina Slomška z Blažetom in Nežico na zelenici ob župnijski cerkvi kiparja Ivana Sojca. Za razliko od kiparskih plastik se slikarska dela nahajajo izključno v notranjosti cerkva in gradu, najstarejše ohranjeno slikarsko delo, datirano v drugo četrtino 16. stoletja, najdeno pod beležem leta 1967, pa je po avtoričinih zapisih freska z upodobitvijo sv. Krištofa na južni steni župnijske cerkve. Pri obravnavi cerkvene opreme se avtorica ni izognila niti opisu orgel v župnijski cerkvi sv. Jerneja.

Posebej pomembna je baročna stenska poslikava v bistrškem gradu, ki jo umetnostni zgodovinarji pripisujejo slikarjema Johannu Casperju Wagingerju in Francu Ignacu Flurerju. Poslikane so kapela, slavna dvorana in stopnišče, pa tudi dve sobi v prvem nadstropju. V baroku so bili sprejemni prostori v palačah, meščanske hiše in javni prostori pogosto poslikani. Kakor drugod po Evropi je bil na slovenskem ozemlju eden najbolj priljubljenih motivov Heraklej (Herkul), ki je veljal za utelešenje energije, moči in

kreposti. Za glavno temo poslikav v bistriškem gradu ga je izbral tudi Ignac Marija Attems, njegove upodobitve pa krasijo tudi stopnišče Attemsovega gradu v Brežicah in eno od dvoran gradu Štatenberg. Na grajskih poslikavah bistriškega gradu je poleg Herkulove apoteoze mogoče opaziti še družinske grbe Attemsov in Herbersteinov, iz te družine je izhajala lastnikova druga žena, vidni so tudi putta z golobom in oljčno vejico, personifikacije štirih letnih časov in drugi, za baročni čas prav tako običajni in željeni motivi.

Poleg fresk v cerkvah in gradu obstaja v mestu tudi nekaj mlajših, manjših in manj kvalitetnih stenskih poslikav, med slikami pa je nekaj kakovostnejših oltarnih slik. Glavnina vidnejših slikarskih del na Bistriškem je iz 18. stoletja. Poveličanje sv. Jerneja v glavnem oltarju župnijske cerkve je naslikal avstrijski baročni slikar Johann Martin Schmidt, znan kot Kremser-Schmidt, ki je slikal tudi drugod po slovenskem ozemlju, veliki oltar podružnične cerkve sv. Jožefa dopolnjuje kranjskemu slikarju Valentinu Metzingerju pripisana slika Smrt sv. Jožefa iz petdesetih let 18. stoletja, slike za stranske oltarje pa je naredil Slovenjgradčan Janez Andrej Strauss in veljajo za njegova najkakovostnejša dela. Tudi posamezne mlajše slike so večinoma vezane na sakralne objekte.

Posebno poglavje je avtorica namenila upodobitvam Slovenske Bistrice skozi čas. Najprej se je posvetila grafikam in risbam, med katerimi kot najstarejša izstopa upodobitev Slovenske Bistrice v Vischerjevi topografiji iz leta 1681. Da je bilo mesto res pomembno in vredno topografove pozornosti, avtorica utemeljuje z ugotovitvijo, da so bili v topografiji vključeni kar štirje motivi iz Slovenske Bistrice, medtem ko je večina drugih krajev upodobljena le na enem. Ugotavlja tudi, da vse upodobitve niso posebno verodostojne, saj so stavbe na njih idealizirane in netočno umeščene v prostor, zato jih je treba preučevati z zadržkom. Za vizualno predstavo štajerskih krajev je poleg Vischerjeve topografije pomembna še Stara Kaiserjeva suita, Slovenska Bistrica pa se ob nekaterih samostojnih upodobitvah pojavi tudi v Lamplovi in Reichertovi suiti. Novejše upodobitve natančneje posnemajo realno stanje.

Razglednice in fotorazglednice, ki so se uveljavile na začetku 20. stoletja, so natančni posnetki realnega stanja, zato imajo neprecenljivo vrednost za raziskovanje zgodovine, nekdanje podobe krajev in njihovih delov ter posledično njihovega razvoja. Pogosto so tudi edini prikaz porušenih in predelanih stavb v določenem časovnem obdobju. Glede na ohranjenost in pojavljanje je sklepati, da so od slovenskih krajev razglednice prvi dobili zdraviliški kraji, prve bistriške razglednice pa so iz konca 19. stoletja. Zlato obdobje razglednic je trajalo do konca prve svetovne vojne, upad povpraševanja po njih pa je bil delno posledica vedno boljših telefonskih povezav, s katerimi so se spremenili načini komunikacije med ljudmi. Dodat-

no se je zanimanje za razglednice zmanjšalo zaradi njihove slabe kvalitete kot posledice uvedbe preprostejšega ofsetnega tiska. Ko se je v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja njihova kakovost izboljšala, se je tudi povpraševanje po njih znova povečalo.

Vodilna založnica slovenjebistriških razglednic konec 19. in z začetka 20. stoletja je bila domačinka Rosa Pitschl. Avtorica ugotavlja, da je o njej in njenem življenju znanega malo, veliko število ohranjenih razglednic, ki jih je izdala, pa ji je prineslo sloves najpomembnejše založnice do konca obstoja Avstro-ogrske monarhije. Razglednica, na kateri je upodobljena ženska z metuljevimi krili, na katerih je več motivov iz Slovenske Bistrice, ki jo je leta 1906 založila Rosa Pitschl, krasí tudi naslovno stran pričujoče knjige. Isto območje so fotografirali tudi drugi lokalni fotografi. Med temi pomembno mesto zaseda Franz Erben, ki je poleg vedute mesta in posameznih zgradb v mestu in okolici fotografiral tudi dogodke, ki so se odvili v mestnem naselju. Podobno velja za fotografa Julija Tittla, ki je atelje v Slovenski Bistrici odprl leta 1910 in se je bolj kakor samemu mestu in bližnjim krajem posvečal fotografiranju ljudi in narave. Med obema vojnama je v Slovenski Bistrici deloval Josip Pelko, ki pa ni imel ateljeja za portretiranje, saj je imel dovoljenje le za pokrajinsko fotografijo. Nekaj fotografov, ki so fotografirali mesto in njegovo okolico, se je v Slovenski Bistrici zvrstilo še po drugi svetovni vojni. Večje število fotografij oziroma fotorazglednic Slovenske Bistrice, nastalih med letoma 1938 in 1940, pa v zbirki Vekoslava Kramariča hrani Slovenski etnografski muzej. Kvalitetne Kramaričeve fotografije, s katerih je mogoče razbrati mnoge detajle, ki iz fotografij nekaterih drugih fotografov niso dobro razpoznavni, so izrednega pomena za raziskovanje zgodovine in preučevanje urbanističnega razvoja, spomenikov kulturne dediščine, namembnosti stavb in delno tudi življenja v mestu pred drugo svetovno vojno.

Opisano bogato umetniško dediščino je Simona Kostanjšek Brglez skozi svoje zapise umestila v širši domači in evropski prostor. Pri tem je dosledno upoštevala že objavljene izsledke starejših piscev. Kot predloga pri obravnavi gradbene pozicije stavb ji je služil izris mesta v gradivu franciscejskega katastra, nastalega v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja. Na njegovi osnovi je locirala izginule, obstoječe ali preoblikovane stavbe in ulice, razširitev mesta pa prikazala na vektorski karti, na kateri je z eno barvo označila stavbe, ki so stale že ob izdelavi franciscejskega katastra, in z drugo tiste, ki so nastale od srede 19. stoletja do danes.

V drugem delu knjige se je avtorica posvetila spreminjanju mesta skozi čas. Oblikovala ga je namreč tako, da je mesto razdelila na osem delov, na zemljevidu posameznega dela pa barvno označila pomembne in posebej obravnavane stavbe, včasih tudi z bližnjo okolico. Označeno stavbo s pripadajočim

območjem je nato opisala in marsikje navedla zanimive drobce, ki so širšemu bralstvu manj znani, svoj opis pa potrdila s fotografijami opisanih motivov v različnih časovnih obdobjih. Trudila se je, da so bile najnovejše fotografije opisanih objektov narejene iz istih stojnih točk ali vsaj iz istega zornega kota kakor stare fotografije.

Kot je bilo že zapisano, knjigo velikega formata v prvi vrsti odlikuje bogato slikovno gradivo, ki ga je avtorici uspelo zbrati. Objavljene slike je dopolnila s številnimi zgodovinskimi citati. Pri primerjavah stanja iz preteklosti s sedanjim izgledom mesta je imela srečo, da se v preteklem stoletju v mestno historično jedro gradbeno ni veliko posegalo, obremenjeval ga je le promet v smeri vzhod-zahod, ki se je do izgradnje avtoceste valil skozenj. Z nazornim umeščanjem opisanih stavb v zemljevid mesta ji je uspelo doseči, da se lahko tudi tisti, ki mesta ne poznajo, brez večjih zadreg znajdejo pri iskanju zanimivih urbanističnih, arhitekturnih in drugih umetnostnozgodovinskih spomenikov.

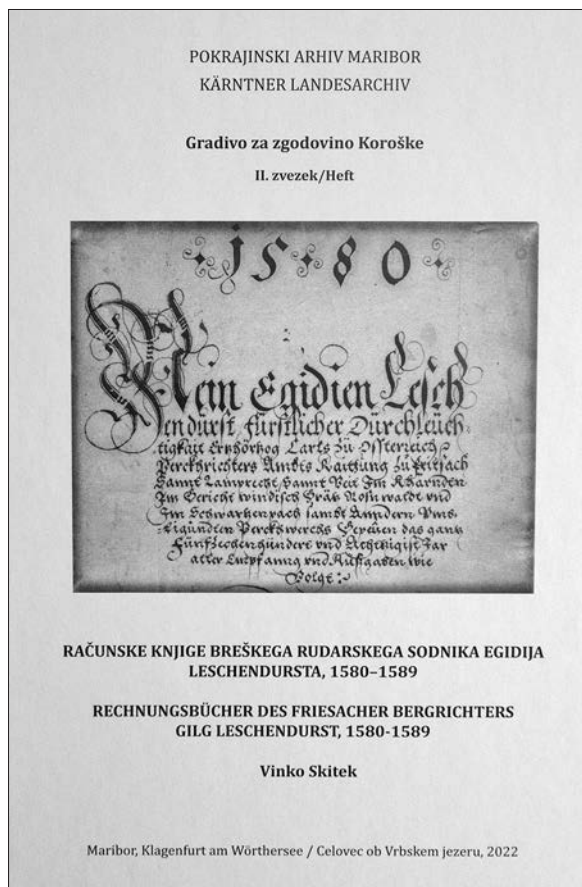
Na koncu je študiji dodan še izčrpen seznam literature in virov, ki dajejo možnost preverjanja podatkov in poglobljenega študija tematike. Skratka, pred nami je knjiga, ki bi morala biti temelj za oblikovanje konservatorskih programov in bi jo moral imeti vsak nekoliko večji kraj na Slovenskem.

Alenka Kačičnik Gabrič

Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 / Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589. Gradivo za zgodovino Koroške, II. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv; Klagenfurt/Celovec: Kärntner Landesarchiv, 2022, 344 strani.

Drugi zvezek Gradiva za zgodovino Koroške (GZK) se z obravnavo računskih knjig breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta iz 80. let 16. stoletja loteva zapletenega vprašanja s področja gospodarske zgodovine. Ker je primarnih arhivskih virov na temo rudarstva in metalurgije iz časa pred sredino 17. stoletja za ozemlje Podjune ter Dravske, Mežiške in Mislinjske doline zelo malo, so tovrstne znanstveno-kritične izdaje izjemno dragocene. Avtor je svoje poznavanje tematike s tem še poglobil, saj je o začetkih rudarstva in železarstva v Mežiški dolini leta 2021 že objavil prispevek za zbornik ob 400. obletnici jeklarstva v Mežiški dolini. Isti avtor je leta 2020 pripravil tudi prvi zvezek Gradiva za zgodovino Koroške, kjer je govora o avguštinskem samosta-

nu na Muti, s transkripcijo inventarja samostana ob njegovu ukinitvi leta 1785.

Rudarjenje na širšem območju Brež sega nazaj vse do 11. stoletja. Območje je sprva spadalo v posest salzburške nadškofije, ki je rudarske pravice podeljevala številnim posameznikom. Nastanek rudarskega sodišča se pripisuje nekje v 14. stoletje, a so prvi zanesljivi viri o njem iz konca 15. stoletja. To je bil čas, ko je salzburška nadškofija izgubljala vpliv in pristojnosti na rudarskem področju v korist deželnega kneza. Maksimilijan Habsburški (1459–1518) je sprva (1493) kot nadvojvoda, po letu 1508 pa kot cesar, moderniziral državno upravo in v tem okviru preuredil tudi delovanje rudarskih oblastev. Takrat je bil za notranjeavstrijske dežele ustanovljen urad višjega rudarskega mojstra, ki so mu bili podrejeni posamezni rudarski sodniki (na Koroškem jih je bilo sedem). Skromno ohranjeni arhivski viri rudarskega sodišča Breže pokrivajo dve časovni obdobji: del gradiva nam nudi vpogled v delovanje sodišča v 16. stoletju, del pa na njegovo delovanje v 18. stoletju. Manko podatkov lepo dopolnjuje tokratna obravnava računov oz. računskih knjig rudarskega sodnika Leschendursta iz let 1580–1589. Avtor ugotavlja, da je bilo nevestno delo rudarskih sodnikov (npr. nižjega rudarskega sodnika Mateja Strusnigka) poleg vsesplošne draginje v zadnji četrtini 16. stoletja eden poglobitnih vzrokov za stagnacijo in upad rudarske dejavnosti – ne zgolj